

Γλωσσικό ζήτημα και εκπαίδευση κατά το πρώτο μισό του 20ού αιώνα

Λαμπρινή ΣΚΟΥΡΑ
Επικ. καθηγήτρια Δ.Ε.
Πανεπιστημίου Αθηνών

Περίληψη

Κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα το γλωσσικό ζήτημα αποτελεί αντικείμενο έντονων συζητήσεων και σφοδρών αντιπαραθέσεων ανάμεσα σε δύο κόσμους που είναι ιδεολογικά αντίθετοι. Οι οπαδοί της καθαρεύουσας πιστεύουν πως αυτή αποτελεί «καταλληλότεστον όργανον» για να εκφράσει τον εθνικό πολιτισμό, να διατηρηθεί η ενότητα με την παράδοση και την ιστορία, ενώ ο δημοτικισμός θεωρείται εκχυδαϊσμός και καταστροφή, αφού απομακρύνει από την εκκλησία και την αρχαιότητα. Αντίθετα, οι οπαδοί της δημοτικής πιστεύουν πως η καθαρεύουσα είναι αποτυχημένη ιστορική προσπάθεια και ότι η γλωσσική μεταρρύθμιση είναι πρωταρχική εθνική και «λαομορφωτική» ανάγκη.

Στην παρούσα ανακοίνωση επιχειρείται, μετά από μια σύντομη ιστορική αναδρομή του γλωσσικού ζητήματος, η ανάδειξη και η κριτική προσέγγιση ορισμένων πτυχών-γεγονότων του γλωσσικού ζητήματος της προαναφερθείσας περιόδου, που δεν έχουν μέχρι σήμερα φωτιστεί αρκετά, με στόχο τη βαθύτερη κατανόηση των θέσεων και των επιχειρημάτων των αντιμαχόμενων πλευρών.

Λέξεις κλειδιά: γλωσσικό ζήτημα, καθαρεύουσα εθνική γλώσσα, Σεβαστοπούλειο διαγώνισμα, τονική μεταρρύθμιση, δίκη των τόνων.

Εισαγωγικά: Σύντομη αναφορά στην ιστορία του γλωσσικού ζητήματος

Το γλωσσικό ζήτημα δημιουργήθηκε πολύ παλιά, τον πρώτο π.Χ. αιώνα, με το κίνημα του Αττικισμού, την τάση δηλαδή για «επιστροφή στην κλασική ελληνική γλώσσα» με στόχο την αναγέννηση της Ελλάδος και την ανύψωση της πνευματικής της στάθμης (Μπαμπινιώτης, 1979: 15, Νάκας, 2001: 294). Αποτέλεσμα του παραπάνω κινήματος ήταν η διάσπαση της «ενιαίας» τότε ελληνικής γλώσσας σε δύο μορφές: το γραπτό λόγο και τον προφορικό λόγο (Μπαμπινιώτης, 1979: 16)¹. Η διχαστική αυτή τάση βρήκε απήχηση στην πλειονότητα των λογίων και κληρονομήθηκε δυστυχώς και στα επόμενα χρόνια. Έτσι, στο Βυζάντιο επικράτησε σχεδόν ολοκληρωτικά «ο κούφιος αρχαϊσμός και η περιφρόνηση προς την εκάστοτε γλώσσα της προφορικής ομιλίας» (Κριαράς, 1979: 134). Μόλις, κατά τον 11ο μ.Χ. αιώνα αποτολμήθηκε η σύνταξη λογοτεχνικών κειμένων στην απλούστερη προφορική γλώσσα, τη μετέπειτα γνωστή ως δημόδη η δημοτική, κατ' αντίθεση προς την αττικίζουσα λόγια γραπτή γλώσσα από την οποία προήλθε εξελικτικά η λεγόμενη καθαρεύουσα (Μπαμπινιώτης, 1979: 16-17).

Ο νεότερος ελληνισμός συνέχισε τη διγλωσσία των βυζαντινών, δηλαδή την αντίθεση ανάμεσα στην ομιλούμενη γλώσσα του λαού, η οποία ήταν συνέχεια της Κοινής και την αρχαϊζουσα γραπτή των λογίων, της Παιδείας και της εκκλησίας. Στα

¹ Κατά τον Τριανταφυλλίδη, σπουδαίο σταθμό της γλωσσικής μας ιστορίας αποτελούν οι τελευταίοι προχριστιανικοί και πρώτοι χριστιανικοί αιώνες, αφού οι Έλληνες που μέχρι τότε μιλούσαν και έγραφαν, ο καθένας στον τόπο του, διαφορετική διάλεκτο (Ιωνες, Λέσβιοι, κ.λπ) για πρώτη φορά στην ιστορία τους αποκτούν μια γλώσσα κοινή, την «ελληνιστική ή αλεξανδρινή κοινή» (Τριανταφυλλίδης, 1937:5).

τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα, που αρχίζει να απλώνεται ευρύτερα ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός, η πνευματική ηγεσία του παρουσιάζεται διχασμένη ως προς τη μορφή της γραπτής γλώσσας, με την οποία θα έπρεπε να μορφωθεί ο ελληνικός λαός (Μαλαφάντης, 2002). Από το ένα μέρος επιφανείς λόγιοι, όπως οι Άνθιμος Γαζής, Νεόφυτος Δούκας, Α. Θεοτόκης, Παναγιώτης Κοδρικάς κ.ά. καλλιεργούν τον αρχαϊσμό, ενώ από το άλλο μέρος λόγιοι και ποιητές, όπως ο Ρήγας Φεραίος (1757-1798), Γρηγ. Κωνσταντάς (1758-1844), Δ. Φιλίππιδης, Δ. Φωτιάδης, Δημήτρ. Καταρτζής (1730-1807), Ιωαν. Βηλαράς (1771-1823), Δ. Σολωμός κ. ά. πολεμούν τον αρχαϊσμό και προτείνουν να καθιερωθεί ως όργανο της καθολικής παιδείας μια γλωσσική μορφή που βρίσκεται πολύ κοντά στη γλώσσα του λαού. Ο Βηλαράς μάλιστα προχωρεί και στην κατάργηση της ιστορικής ορθογραφίας και των τόνων. Η λόγια γλώσσα θεωρείται από αυτούς τόσο ακατάλληλο όργανο για το διαφωτισμό του έθνους, ώστε οι φορείς της στην παιδεία, οι «λογιότατοι», να θεωρούνται εμπόδιο για τη μόρφωση του λαού και εκπρόσωποι ολιγαρχικού κοινωνικού πνεύματος που έρχεται να αντικαταστήσει τη σκλαβιά των Τούρκων (Ανδριώτης 1992: 145, 146).

Ανάμεσα στις διαμετρικά αντίθετες αυτές κατευθύνσεις είχε ήδη σταθεί από τις αρχές του 19ου αιώνα, η συμβιβαστική λύση, η «μέση οδός», του Αδαμ. Κοραή (1743-1833), ο οποίος ήταν υπέρ της ομιλούμενης - κοινής λαϊκής γλώσσας, προτείνοντας ωστόσο ένα σύστημα εξωραϊσμού και καθαρισμού της. Πίστευε δηλαδή ότι η γλώσσα έπρεπε να βελτιωθεί με την αντικατάσταση των ξένων - τουρκικών κυρίως λέξεων - από αρχαίες ελληνικές ή νεόπλαστες λέξεις. Ο «καθαρισμός», όπως ονομάστηκε το κίνημα που περιέβαλε με το κύρος του ο Αδαμ. Κοραής, είναι η πρώτη συνειδητή προσπάθεια απλούστευσης της επίσημης γλώσσας (Μπαμπινιώτης 1979: 19). Η θέση αυτή του Κοραή, συνιστούσε και μια άμυνα απέναντι στις υπερβολές του αρχαϊσμού, γι' αυτό και στράφηκαν με σφοδρότητα εναντίον του οι αρχαϊστές και ιδιαίτερα οι Νεόφυτος Δούκας (1760-1845) και Παναγιώτης Κοδρικάς (1762 - 1827) (Μαλαφάντης, 2011). Στα μέσα του 19ου αιώνα νέο κύμα αρχαϊσμού έρχεται να σαρώσει ό, τι είχε γίνει για να πλησιάσει η γραφή με τη γλώσσα την ομιλούμενη. Αρχηγός του κινήματος ο Παναγιώτης Σούτσος (1806 – 1868), ο οποίος το 1853 δημοσιεύει συστηματοποιημένη την εκδοχή της πλήρους επιστροφής στην αρχαία ελληνική ενώ το 1856 εκδίδεται βασιλικό διάταγμα, με το οποίο οριζόταν ως «Γραμματική της ελληνικής γλώσσας η της αρχαίας και μόνη» (Δημαράς, 1990: 136).

Κατά τη δεκαετία 1880-1890 διατυπώνονται συστηματικές απόψεις γύρω από το ζήτημα της γλώσσας. Ο μεγάλος φιλόλογος της εποχής εκείνης Κωνσταντίνος Κόντος θα γίνει ο απολογητής του αρχαϊσμού, προτείνοντας τον περαιτέρω εξαρχαϊσμό της καθαρεύουσας (1882). Κατ' αυτόν το έθνος αποτελείται από δύο κατηγορίες ανθρώπων, τους «χαρίεντας» και τους «αγελαίους» (Ανδριώτης, 1992 : 149 - 150). Η αρχαϊζουσα είναι «κομψή» ενώ η δημοτική «συρφετώδης» (Σταυρίδη-Πατρικίου, 1999: 12). Ο αντίπαλος του Κόντου, επίσης μεγάλος φιλόλογος Δ. Βερναρδάκης, με το βιβλίο του *Ψευδαττικισμού έλεγχος* (Τεργέστη 1884), δείχνοντας το αδιέξοδο στο οποίο οδηγεί ο εξαρχαϊσμός, πρότεινε τη βαθμιαία απλουστευτική πορεία της γραφομένης καθαρεύουσας στην ομιλουμένη, την οποία δέχεται και ο Εμμανουήλ Ροΐδης (1885) στα *Είδωλα* (Ανδριώτης, 1992: 151). Ο Γ. Ν. Χατζιδάκις, ο οποίος δήλωνε ότι ακολουθούσε τον Κοραή σε πολλές γλωσσικές του διδασκαλίες, υπεράσπισε θεωρητικά τα δικαιώματα της δημοτικής, στην πράξη όμως εφάρμοζε και προπαγάνδιζε την καθαρεύουσα, γιατί έβρισκε ότι η δημοτική ήταν φτώχη και δεν μπορούσε «να αναλάβει τα βαρύτερα και σπουδαιότερα καθήκοντα, οποία πάσα γλώσσα έχει να εκτελή» (Νάκας, 2001: 296). Ο ίδιος εκφράζει την άποψη (1884) για διατήρηση και εξωραϊσμό της καθαρεύουσας εν αναμονή της εξέλιξης της

ομιλούμενης. Αντίθετα, ο Γιάννης Ψυχάρης, Έλληνας γλωσσολόγος καθηγητής στο Παρίσι, διακήρυξε την καθιέρωση της δημοτικής ως επίσημης γλώσσας του κράτους σε όλες τις μορφές λόγου (1888). Το κήρυγμα του Ψυχάρη «αδιάλλακτο» στην αφετηρία του αποκτά θερμούς οπαδούς αλλά και σφοδρούς πολέμιους εξαιτίας των γλωσσικών ακροτήτων που είναι γνωστοί ως «ψυχαραρισμοί» (ή μαλλιαρισμοί). Παρόλα αυτά ο αγώνας του Ψυχάρη απετέλεσε την πρώτη αξιολογη επιστημονική προσπάθεια επισημοποίησης της προφορικής γλώσσας και συνέβαλε σημαντικά στη λύση του γλωσσικού ζητήματος (Μπαμπινιώτης, 1979: 21).

Η αποφυγή των ακροτήτων του αρχαϊσμού, τα επιστημονικά διδάγματα του Κοραή, η ίδια η γλωσσική πραγματικότητα οδήγησαν σταδιακά στη διαμόρφωση μιας εξελιγμένης μορφής λόγιας γλώσσας, της απλής καθαρεύουσας η οποία απέκτησε μεγάλη ισχύ με την καθιέρωσή της ως γλώσσα των σχολείων, της διοίκησης, της επιστήμης και του Τύπου. Επιστημονικός απολογητής της καθαρεύουσας υπήρξε ο Γ. Ν. Χατζιδάκις, ο οποίος ήταν και ο θεμελιωτής της επιστημονικής έρευνας της δημοτικής γλώσσας (Μπαμπινιώτης, 1979: 22).

Η είσοδος του εικοστού αιώνα σηματοδοτείται από την έξαρση του γλωσσικού ζητήματος, με αφορμή τη μετάφραση του Ευαγγελίου στη δημοτική, τα γνωστά «Ευαγγελικά» (1901) καθώς και την παράσταση στα νέα ελληνικά της Ορέστειας του Αισχύλου στο Βασιλικό Θέατρο, τα «Ορεστειακά» (1903), στα οποία θα έχουν ενεργό συμμετοχή πανεπιστημιακοί καθηγητές και φοιτητές και μάλιστα με τη «συντηρητική παράταξη». Είναι γνωστό ότι στις ταραχές του 1901, που είχαν ως αποτέλεσμα πολυάριθμους τραυματίες και έντεκα νεκρούς καθώς και την παραίτηση της κυβέρνησης του Γ. Θεοτόκη, στο πλευρό των «καθαρολόγων» φοιτητών βρίσκονταν ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης και ο Δημήτρης Γληνός (Δημαράς, 1990: 35-38· Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, 2011: 258). Από τις αρχές του αιώνα εκδηλώνονται και οι πρώτες κινήσεις για επέκταση της δημοτικής γλώσσας στην εκπαίδευση, τον Τύπο και άλλους τομείς της πνευματικής ζωής. Στην προσπάθεια αυτή αφιερώνονται κατά καιρούς διάφορα πνευματικά σωματεία, όπως η εταιρεία «Η εθνική γλώσσα» (1905), το πρώτο δημοτικιστικό σωματείο και πρόδρομος του Εκπαιδευτικού Ομίλου, της οποίας την ιδρυτική διακήρυξη είχε συντάξει ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου (Δημαράς, 1997: λ'), το «Αδερφότο» (1908) στην Πόλη, «ο Σύλλογος για την εθνική γλώσσα Σολωμός» (1908) στα Χανιά και άλλοι. Την ίδια περίοδο θα κυκλοφορήσουν ορισμένα έργα που αναφέρονται στη σχέση σχολείο – γλώσσα – ζωή, τα οποία εκφράζουν καθαρά τις ανησυχίες της εποχής.²

Η πρώτη συζήτηση του γλωσσικού ζητήματος στη Βουλή (1907)

Η πρώτη πολιτική αντιμετώπιση του γλωσσικού ζητήματος, έγινε με αφορμή το νομοσχέδιο «Περί διδακτικών βιβλίων» που κατέθεσε στη Βουλή, τον Φεβρουάριο του 1907, ο υπουργός της τελευταίας Κυβέρνησης Γ. Θεοτόκη, Ανδρέας Στεφανόπουλος. Μολονότι στο προτεινόμενο νομοσχέδιο δεν γίνεται καμία αναφορά για τη γλώσσα των βιβλίων, ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης, βουλευτής Οιτύλου, εκφράζοντας και τις απόψεις του κόμματός του, θα υποβάλλει πρόταση να προστεθεί σχετική παράγραφος, η οποία να ορίζει ότι τα διδακτικά βιβλία γράφονται σε «γλώσσα ομαλή, εύληπτη και καθαρεύουσα». Ο λόγος που τον οδήγησε στην

² Ενδεικτικά αναφέρω: «*Το γλωσσικόν ζήτημα και η εκπαιδευτική μας αναγέννηση*» του Φ. Φωτιάδη (1902), όπου υποστήριξε θερμά την ανάγκη εισαγωγής της δημοτικής γλώσσας στο σχολείο, «*Το κοινωνικόν μας ζήτημα*» του Γ. Σκληρού (1907), «*Γλώσσα και Ζωή*» του Ελ. Γιαννίδη (1908), που χαρακτηρίζεται ως «εκλαϊκευτικό ευαγγέλιο της δημοτικιστικής ιδεολογίας» (Κριαράς, 1986).

πρόταση αυτή ήταν, όπως ο ίδιος αναφέρει, ο φόβος του «ίνα μη εισβάλει ο χυδαϊσμός εις το Σχολείον» στα Πρακτικά των Συζητήσεων της Βουλής (Π.Σ.Β.), Συνεδρίαση ΜΗ'/27-2-1907: 421-422). Ας σημειωθεί ότι ο ισχύων τότε νόμος ΒΤΣ'/1895 «Περί των διδακτικών βιβλίων της τε δημοτικής και της μέσης εκπαιδύσεως» δεν προέβλεπε καμμία ειδική ρύθμιση για τη γλώσσα των βιβλίων, όπως επίσης δεν προέβλεπε τέτοια ρύθμιση και ο νόμος ΒΤΜΘ' του ίδιου έτους «Περί της στοιχειώδους ή δημοτικής εκπαιδύσεως». Ο τελευταίος όμως όριζε, ότι στα πλήρη (δηλαδή τα εξατάξια) δημοτικά σχολεία διδάσκεται, μεταξύ άλλων, «ανάγνωσις και ερμηνεία εκλεκτών συγγραφέων της καθωμιλημένης και γραπταί εν αυτή ασκήσεις των μαθητών» (άρθρο 10). Έτσι, αυτό που θεωρούσε αναγκαίο, ο Μαυρομιχάλης ήταν να ορισθεί ότι η «καθωμιλημένη» δεν έπρεπε να είναι άλλη από την καθαρεύουσα.

Ενιαία στάση απέναντι στην πρόταση Μαυρομιχάλη δεν φαίνεται να υπήρξε, τουλάχιστον στα δύο μεγάλα κόμματα, του Θεοτόκη και του Ράλλη. Ο τελευταίος ως αρχηγός του μεγαλύτερου κόμματος της αντιπολίτευσης πρότεινε την απόρριψη της τροπολογίας, όχι όμως λόγω αμφισβήτησης της καθαρεύουσας αλλά γιατί θεωρούσε περιττή τη νομοθετική της κατοχύρωση (Π.Σ.Β., Συνεδρίαση ΜΗ'/27-2-1907: 422). Γύρω από αυτή τη συλλογιστική θα κινηθούν και οι περισσότεροι βουλευτές που θα τοποθετηθούν κατά της δημοτικής. Αντίθετοι επί της ουσίας στην τροπολογία Μαυρομιχάλη, τασσόμενοι υπέρ της δημοτικής, ήταν ο Ανδρέας Παναγιωτόπουλος, βουλευτής Αιγιαλείας, ο Στέφανος Δραγούμης, αρχηγός της ολιγομελούς ομάδας των «Ιαπώνων», συνεργάτης του Χαρ. Τρικουπή, πατέρας του Ίωνα Δραγούμη και ο Γεώργιος Καφαντάρης, βουλευτής Ευρυτανίας του ραλλικού σχηματισμού. Υπέρ της τροπολογίας Μαυρο-μιχάλη τοποθετήθηκαν ο Κων/νος Παπαμιχαλόπουλος, βουλευτής Επιδάουρου Λιμηράς που εκλεγόταν ως ανεξάρτητος, έχοντας ωστόσο στενή σχέση με τους δεληγιώργηδες και τη δηλιγιαννική οικογενειακή παράδοση και ο Ιωάννης Κουντουριώτης, βουλευτής Ύδρας, θεοτοκικός, προβάλλοντας ο μιν πρώτος επιχειρήματα θεολογικού χαρακτήρα, ο δε δεύτερος το επιχείρημα του «ξενόφερτου» δημοτικισμού. Ας σημειωθεί ότι τα κυριότερα στοιχεία της επιχειρηματολογίας όσων υποστήριξαν την τροπολογία Μαυρομιχάλη και ιδιαίτερα αυτά του εθνικού περιεχομένου, που τα προέβαλε κυρίως ο ίδιος, θα παραμείνουν στο οπλοστάσιο των καθαρευουσιάνικων ισχυρισμών για πολλές δεκαετίες.

Τελικά, μετά από πολυήμερη συζήτηση και λόγω της σθεναρής αντίστασης μερίδας βουλευτών που απέρριψαν τη νομοθετική ρύθμιση της γλώσσας των σχολικών βιβλίων αλλά και όσων αμφισβήτησαν την αρμοδιότητα της Βουλής να ασχολείται με τέτοια θέματα, ο Μαυρομιχάλης αναγκάστηκε να αποσύρει την τροπολογία. Ωστόσο, στα πρακτικά της Βουλής διαβάζουμε: «Μεθ' ό της Βουλής ομοφώνως δεχομένης ότι η καθαρεύουσα γλώσσα είναι η επίσημος γλώσσα του κράτους και κατά την εθνικήν συνείδησιν κρατούσα, εθεωρήθη μη λυσιτελές να προστεθή η σχετική τροπολογία του κ. Κυριακούλη Μαυρομιχάλη εν τω εδαφ. β' του 2^{ου} άρθρου» (Π.Σ.Β., Συνεδρίαση ΜΗ'/27-2-1907: 423). Η «παραχαρακτική» αυτή διατύπωση, η οποία αποδίδεται σε «παρασκηνιακές ενέργειες και κινήσεις» (Σταυρίδη – Πατρικίου, 1999: 44), ξεσήκωσε τον Καφαντάρη, ο οποίος έθεσε θέμα διαγραφής της, στην επόμενη συνεδρία της Βουλής, αναγκάζοντας τον πρωθυπουργό να πάρει θέση απέναντι του θέματος. Ο Θεοτόκης, ο οποίος μέχρι τότε δεν είχε μιλήσει, θα εκφράσει την άποψη, ότι αφού θεωρήθηκε περιττή η τροπολογία Μαυρομιχάλη, «παρέλκει και η περί γλώσσης διάταξις εν τοις πρακτικοίς» (Π.Σ.Β., Συνεδρίαση ΜΘ'/8-3-1907: 426). Η στάση αυτή του Θεοτόκη είχε ως αποτέλεσμα τη διαγραφή της επίμαχης παραγράφου, και μάλιστα με ομόφωνη απόφαση της Βουλής (Π.Σ.Β., Συνεδρίαση ΜΘ'/8-3-1907: 427), παρά την έλλειψη ενιαίας πρακτικής των

βουλευτών του κόμματός του. Αυτό ασφαλώς υποδηλώνει ότι τόσο ο ίδιος ο πρωθυπουργός όσο και η κυβέρνησή του δεν ήθελε να εμπλακεί σε γλωσσολογικές διενέξεις αλλά ούτε και να υποχωρήσει στην καθαρευουσιάνικη πολιτική και εξωπολιτική πίεση.

Όψεις του γλωσσικού ζητήματος κατά την εικοσαετία 1908-1928

Η γλωσσική συζήτηση στη Βουλή και ειδικότερα η άρνηση για νομοθετική κατοχύρωση της καθαρεύουσας το 1907 προκάλεσε έντονους δημοσιογραφικούς αγώνες με πείσμα και φανατισμό, όπου αποτυπώνονται οι γλωσσικές τάσεις της εποχής, ακόμη και μέσα στον ευρύτερο κύκλο των δημοτικιστών (Κριαράς, 1977: 25· Δελμούζος 1907). Ο Δελμούζος λίγους μήνες μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα από πολύχρονες σπουδές στην Γερμανία και με την πίστη ότι ουσιαστική ανανέωση της ελληνικής παιδείας μπορούσε να σταθεί μονάχα με βάση τον δημοτικισμό, θ' αναγκαστεί να λάβει μέρος στην «ξαναμένη συζήτηση του τύπου» με σκοπό να της δώσει αλλιώτικο τόνο και κατεύθυνση. Έτσι, στην «*πρώτη γλωσσοεκπαιδευτική μελέτη του*» (Δελμούζος, 1908: 11) θα προσπαθήσει να στρέψει την προσοχή της κοινής γνώμης στην ουσία του γλωσσικού ζητήματος και στη βαριά σημασία του για τη μόρφωση της νέας γενιάς. Και θα ξεκινήσει από τέσσερα ονόματα που συντάρασαν τότε την Ελλάδα «Μιστριώτης, Χατζιδάκις, Πάλλης, Ψυχάρης», πίσω από τα οποία κρύβονταν, όπως γράφει ο ίδιος, δύο κόσμοι πραγματικοί που αντιμάχονταν ο ένας τον άλλον. «Ο ένας πραγματικός, ζωντανός και *χ υ δ α ί ο ς ο άλλος ψεύτικος, νεκρός, ε υ γ ε ν ή ς*» (Δελμούζος, 1908: 25. Η υπογράμμιση του συγγραφέα). Προσπαθώντας δε να αναδείξει το κακό που προξενούσε στο σχολείο η διδασκαλία «νεκράς γλώσσας», τις προλήψεις και την τρομακτική σύγχυση των ιδεών που επικρατούσε τότε στον τόπο αλλά και να δικαιώσει τα δύο αντίμαχα μέρη σε όσα σημεία σχετικά με τη μορφή της γλώσσας πίστευε, ότι μπορούσαν να δικαιωθούν από το πανελλήνιο γλωσσικό αίσθημα, θ' αποδοκιμάσει «τα πάλειασαχλολογήματα», τα οποία με τη σειρά τους ανάγκασαν «επιστήμονα της περιωπής του κ. Χατζιδάκι να λησμονήσει εντελώς τον εαυτόν του και την πραγματικότητα» (Δελμούζος, 1908: 13-14). Μεταξύ άλλων γράφει: «*Δεν υπάρχουν προδόται, αλλ' εσφαλμένοι αντιλήψεις· καμμία λέξις δεν είναι χυδαία, αλλά μόνον έννοιαι και στοχασμοί χυδαίοι υπάρχουν*» θα υπογραμμίσει ο Δελμούζος και θα καταλήξει στο συμπέρασμα: «*είναι έγκλημα να καταδικάζεται η συζήτηση περί γλώσσας εις εμπαθή προσωπικόν αγώνα*» (Δελμούζος, 1908: 29). Το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους, ο Δελμούζος ανέλαβε τη διεύθυνση του Ανώτερου Παρθεναγωγείου Βόλου, τη λειτουργία του οποίου ο εμπνευστής της ίδρυσής του Δ. Σαράτσης θα θεωρήσει ως μία των ωραιότερων πράξεων της ζωής του (Δημαράς, 1990: 55-56).

Ωστόσο, οι δύο κόσμοι θα συνεχίσουν ν' αντιμάχονται.³ Το Μάιο του 1908 ο υπουργός Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως Ανδρέας Στεφανόπουλος κάλεσε σε απολογία τον Κωστή Παλαμά, γενικό γραμματέα του Πανεπιστημίου Αθηνών, για τη δημόσια δημοτικιστική του τοποθέτηση, ενέργεια που προκάλεσε τη διαμαρτυρία των Κοινωνιολόγων, επισημοποιώντας έμμεσα τη σχέση τους με «το κίνημα του δημοτικισμού» (Σταυρίδη-Πατρικίου, 1999: 69 και 2011: 411). Λίγους μήνες μετά, το Νοέμβριο του ίδιου έτους, υποβάλλεται πρόταση νόμου στη Βουλή από τον βουλευτή Μιλτιάδη Καβαλιεράτο για τιμωρία με απόλυση από την υπηρεσία των δημοσίων υπαλλήλων «διαφθορέων της εθνικής γλώσσας». Στην πρόταση

³ Μια παραστατική εικόνα των δύο κόσμων, σ' ένα κοινό σχολείο το 1909 και στο σχολείο του Δελμούζου στον Βόλο βλ. στο Δημαράς 2013: 120.

αντέδρασαν έντονα οι βουλευτές Ν. Γάτσος και Α. Παναγιωτόπουλος (Π.Σ.Β., Συνεδρίαση ΠΓ' /29-11-1908: 90). Παρόμοιες προτάσεις θα υποβληθούν, στο πλαίσιο της συζήτησης του Συντάγματος του 1911, από τους καθαρευοισιάνους βουλευτές Θ. Μιχαλόπουλο, και Ε. Κουλουμβάκη. Ο πρώτος θα προτείνει να κατοχυρωθεί συνταγματικά ως «επίσημη γλώσσα των υπηρεσιών του Κράτους η υπό την μορφήν της καθαρευούσης» ενώ ο δεύτερος «να αποκλείονται της δημοσίας υπηρεσίας οι θορυβούντες κατά της γλώσσης των δημοσίων υπηρεσιών» (Π.Σ.Β., Συνεδρίαση ΛΕ' /25-2-1911: 402, 405). Θα ακολουθήσει η ιστορική αγόρευση του Βενιζέλου για το γλωσσικό στη Βουλή καθώς και η πρόταση του βουλευτή Αττικής και Βοιωτίας Μ. Γαλανού «επίσημη γλώσσα του Κράτους είναι εκείνη στην οποία συντάσσονται το πολίτευμα και της ελληνικής νομοθεσίας τα κείμενα», η οποία και ψηφίζεται ως προσθήκη στο άρθρο 1 αρχικά και ως άρθρο 107 του Συντάγματος στη συνέχεια (Π.Σ.Β., Συνεδρίαση ΛΖ' /28-2-1911: 444 - 446, 448). Με την προαναφερθείσα διατύπωση νομιμοποιείται σιωπηρά η συνταγματική διάκριση της γλώσσας σε επίσημη και ανεπίσημη, κατοχυρώνεται δηλαδή έμμεσα η διγλωσσία με επιπτώσεις και στη σχολική γλώσσα (Νούτσος, 2007: 236-239).

Σε πανεπιστημιακό επίπεδο, την περίοδο αυτή, στις «ποιητικές» κρίσεις καθηγητών της Φιλοσοφικής Σχολής θα προστεθούν και οι κρίσεις του «*Σεβαστοπουλείου διαγωνίσματος προς βελτίωσιν της εθνικής γλώσσας*», το οποίο θα καθιερωθεί ως ετήσιος θεσμός και θα παρέχει την ευκαιρία στον εκάστοτε εισηγητή της κριτικής επιτροπής να εκφράζει τις απόψεις του για το γλωσσικό και να ασκεί κριτική της γλωσσικής πολιτικής και των αντιπάλων του. Πρόκειται, κατά τον Γ. Μιστριώτη, για τον «εθνικότατον πάντων (των αγώνων), όσους ανίδρυσεν η ελληνική φιλοπατρία, διότι διά τούτου δυνάμεθα βελτιώσωμεν έτι μάλλον την γλώσσαν και συμπληρώσωμεν το έργο του εθναγού Κοραή».⁴ Ο ίδιος επισημαίνει την ανάγκη να συμβάλει στη βελτίωση της γλώσσας «πας Έλλην έχων την ικανότητα ίνα χειρισθή αυτήν», ενώ κατακρίνει δριμύτατα την προσπάθεια «των εκχυδαϊστών», να παρεμποδίσουν τον ελληνικό λαό, να «εξάρη» την γλώσσα του «εις το κάλλος της γλώσσης των προγόνων του». Χαρακτηρίζοντας δε τους δημοτικιστές ως «*χυδαιοπλήγες και χυδαιόφρονες*», ως «ανισόρροπους, οι οποίοι ενόμισαν, ότι ηδύναντο να γίνωσιν ιδρυταί νέου γλωσσικού ιδιώματος», τους κατηγορεί ως συναίτιους στην κατάρπωση του δημόσιου βίου και ως «*στασιώτας*», όχι μόνον κατά της «καθεστώσης γλώσσης», αλλά και κατά της εκκλησίας και της πολιτείας.⁵

Στο παραπάνω «περί την γλώσσαν» αγώνισμα συμμετέχουν με γραπτές εργασίες, σε συγκεκριμένο θέμα που κάθε φορά προκηρύσσεται, φοιτητές όλων των σχολών του Πανεπιστημίου. Κατά την πρώτη διεξαγωγή (30/3/1908) του διαγωνισμού αγωνίστηκαν 46 φοιτητές, από τους οποίους βραβεύθηκαν δύο ενώ απονεμήθηκε έπαινος σε τρεις (κριτική επιτροπή, Μιστριώτης, Χατζιδάκις και Βάσσης). Κατά τη δεύτερη κρίση (15/3/1909) προσήλθαν στο διαγωνισμό 33 φοιτητές, ενώ το 1915 προσήλθαν μόνον 7, μεταξύ των οποίων και ο Νικόλαος Ι. Σβορώνος, φοιτητής τότε της Νομικής Σχολής, ο οποίος και βραβεύθηκε.⁶ Η απονομή των βραβείων, που συνίστατο στο χρηματικό ποσό των 500 δρχ. και σε έπαινο, γινόταν με επισημότητα, στην αίθουσα τελετών του Πανεπιστημίου, παρουσία του πρύτανη, πολιτικών και άλλων παραγόντων. Κατά την 9^η κρίση του διαγωνίσματος

⁴ ΙΑΕΚΠΑ, Κρίσις του δευτέρου Σεβαστοπουλείου Αγώνος του ιδρυθέντος προς βελτίωσιν της σημερινής γλώσσης. Απαγγελθείσα εν τη Μεγάλη αιθούση του Πανεπιστημίου τη 15 Μαρτίου 1909 υπό του εισηγητού Γεωργίου Μιστριώτη, Αθήνα 1909.

⁵ Στο ίδιο: 7, 8, 11.

⁶ ΙΑΕΚΠΑ, Κρίσις του κατά το έτος 1915 τελεσθέντος Σεβαστοπουλείου Διαγωνισμού: 3. Κριτική επιτροπή: Γ. Χατζιδάκις, Γ. Ν. Πολίτης και Α. Ν. Σκιάς.

(1/5/1916), στην τελετή απονομής των βραβείων, παρέστη και ο υπουργός Παιδείας της κυβέρνησης Στ. Σκουλούδη, Αντώνιος Μιχελιδάκης, γεγονός που φανερώνει την ιδιαίτερη σημασία που αποδιδόταν στο διαγώνισμα και κυρίως στο θέμα της γλώσσας από την Πολιτεία.⁷

Μετά την αποχώρηση του Μιστριώτη, τη σκυτάλη στο πλαίσιο του «Σεβαστοπουλείου Αγώνος», θα παραλάβει ο Γιώργος Χατζιδάκις. Το Μάιο του 1914, ως εισηγητής της κριτικής επιτροπής, θα εκφράσει την πεποίθηση ότι το Σεβαστοπούλειο διαγώνισμα δύναται ν' αποβεί «χρησιμώτατον», προσδιορίζοντας εκ νέου το σκοπό του: «σκοπός του Σεβαστοπουλείου διαγωνίσματος είναι η όσον ένεστι προσέγγις του ύφους της γλώσσης μας μετά του παλαιού, του υπό των αρχαίων μεγάλων και λαμπρών συγγραφέων μας παραδεκτού».⁸ Ουσιαστικό όμως ρόλο θα έχουν και οι Μαργαρίτης Ευαγγελίδης και Ανδρέας Σκιάς.⁹

Τέλος, η κρίση του ίδιου διαγωνίσματος το 1918 θα γίνει κάτω από νέα γλωσσικά δεδομένα. Είχε ήδη εισαχθεί η δημοτική γλώσσα στις πρώτες τάξεις του δημοτικού και επιχειρείτο η επέκτασή της στις δύο τελευταίες τάξεις. Ο Χατζιδάκις επικρίνει έντονα το εγχείρημα αυτό, καταφερόμενος κατά των πρωτεργατών της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, οι οποίοι όρμησαν να επιβάλλουν «αυθαίρετως διά της βίας ως κατακτηταί» τις γλωσσικές θεωρίες τους «*επί παν το έθνος*» (Σκούρα, 2011: 302).

Ωστόσο, οι προαναφερθείσες προσπάθειες για αναχαίτιση των δημοτικιστικών πιέσεων, τις οποίες ο Τριανταφυλλίδης θα χαρακτηρίσει «πύρρειες νίκες» (1937, Τριανταφυλλίδης: 55), δεν θα εμποδίσουν τη γλωσσική ανανέωση του ελληνικού έθνους, που εδραιωνόταν και απλωνόταν όλο και περισσότερο με κορυφαία στιγμή, τη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917-1920. Θα ακολουθήσει η ανατροπή του 1921¹⁰ αλλά και η δεύτερη περίοδος της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης με τη σταδιακή επαναφορά της δημοτικής στο σχολείο (Σκούρα 2011: 303-, 307). Σταθμό στην εξέλιξη του γλωσσικού ζητήματος, αποτελεί ο νόμος 3438/1927 «περί διδακτικών βιβλίων» της Οικουμενικής Κυβέρνησης Ζαΐμη, με τον οποίο η δημοτική γλώσσα διδάσκεται σε όλες τις τάξεις του δημοτικού σχολείου, παράλληλα με την καθαρεύουσα στις δύο ανώτερες τάξεις καθώς και ο νόμος της τελευταίας κυβέρνησης Βενιζέλου 5054/1931, με τον οποίο τίθεται τέρμα στη διγλωσσία σε επίπεδο δημοτικού και γίνονται τα πρώτα – έστω δειλά βήματα – για εισαγωγή της δημοτικής στην μέση εκπαίδευση (Σκούρα, 2004: 252, 265). Ωστόσο, ο αγώνας για την οριστική εξάλειψη της διγλωσσίας θα συνεχισθεί, αφού δύο χρόνια μετά

⁷ Πρόκειται για τον υπουργό της κυβέρνησης Στ. Σκουλούδη, που προέκυψε από τις εκλογές του Δεκεμβρίου του 1915, από τις οποίες απείχαν οι Φιλελεύθεροι, αφού αυτές κηρύχτηκαν ως αντισυνταγματικές από πλευράς Βενιζέλου και Entente. Λίγους μήνες πριν στο πλαίσιο των διώξεων των φιλελεύθερων από το μοναρχικό καθεστώς, με εντολή του Μιχελιδάκη είχε κινηθεί η διαδικασία διοικητικών και δικαστικών ανακρίσεων κατά του βενιζελικού καθηγητή της Γενικής Ιστορίας Γ. Σωτηριάδη, για εξύβριση του Βασιλιά Κων/νου (Σιμενή, 2008: 195).

⁸ ΙΑΕΚΠΑ, Κρίσις του κατά το έτος 1914 τελεσθέντος Σεβαστοπουλείου Διαγωνισμού. Αναγνωσθείσα εν τη των τελετών αιθούση του Εθνικού Πανεπιστημίου τη 25 Μαΐου 1914 υπό του εισηγητού της αγωνοδίκου επιτροπείας Γεωργίου Χατζιδάκι: 5-6.

⁹ ΙΑΕΚΠΑ, Κρίσις του κατά το έτος 1917 τελεσθέντος Σεβαστοπουλείου Διαγωνισμού. Αναγνωσθείσα εν τη των τελετών αιθούση του Εθνικού Πανεπιστημίου τη 4 Ιουνίου 1917 υπό του εισηγητού της αγωνοδίκου επιτροπείας Μαργαρίτου Ευαγγελίδου, τακτικού Καθηγητού της Φιλοσοφίας. Κατά το έτος 1919 εισηγητής θα είναι ο Ανδρέας Σκιάς.

¹⁰ Θα ήθελα να σημειώσω εδώ ότι το τότε αντιβενιζελικό Κράτος δεν προχώρησε (όπως συχνά αναφέρεται) στο κάψιμο των βιβλίων που είχαν γραφεί στη δημοτική που πρότεινε η Επιτροπεία του 1921, αλλά στην απαγόρευση της κυκλοφορίας τους και την απόσυρσή τους (Κορδάτος 1978: 233-234).

επανερχεται η καθαρεύουσα στις δύο τελευταίες τάξεις του δημοτικού από την κυβέρνηση συνασπισμού του Π. Τσαλδάρη. Την ίδια περίοδο γίνεται προσπάθεια γι' απλοποίηση της ορθογραφίας που διδάσκεται στα δημοτικά σχολεία και ιδιαίτερα του τυπικού συστήματος των τόνων και των πνευμάτων, όπως αναλυτικότερα αναφέρουμε στη συνέχεια.

Πρώιμες θέσεις για το ορθογραφικό ζήτημα

Το θέμα της απλούστευσης της «πολύπλοκης» νεοελληνικής ορθογραφίας, «σοβαρό και δυσκολόλυτο», απασχολεί τους διανοούμενους, παράλληλα με το γλωσσικό ζήτημα, από τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, ενώ δεν λείπουν και οι τολμηροί που προχωρούν σε «ορθογραφικούς νεωτερισμούς». Όπως ο Π. Βλαστός, ο οποίος στο βιβλίο του *Κριτικά ταξίδια* (1912) είχε καταργήσει τα πνεύματα, τους τόνους και την υπογεγραμμένη. Μια προσπάθεια που δεν έπρεπε να περάσει απαρατήρητη (Τριανταφυλλίδης, 1913: 3-4). Το περίεργο όμως είναι ότι και ο Γ. Χατζιδάκις, σε σχετική μελέτη του καταχωρημένη στην Επιστημονική Επετηρίδα του Πανεπιστημίου 1909-1910, είχε εκφράσει την ευχή «*το διδακτικόν το προσωρισμένον διά τα δημοτικά σχολεία να τυπωνόταν χωρίς τόνους*», η θέση δε του τόνου να δηλώνεται απλώς «*δι ενός σημείου, οίον σταυρού, αστερίσκων ή άλλου διακριτικού, άνωθεν της τονούμενης συλλαβής*». Έτσι, θα απαλλάσσονταν οι μαθητές του δημοτικού σχολείου, όπως ανέφερε ο Χατζιδάκις, «*των πλείστων κανόνων περί ψιλής και δασείας, περί οξείας, βαρείας και περισπωμένης, περί μακρών και βραχέων φωνηέντων κ.λπ.*» και η διδασκαλία θα απέβαινε «*κατά πολλά ευκολότερα και ωφελιμότερα*» (όπως παρατίθεται στο Τριανταφυλλίδης, 1913: 150, 157). Όμως ενώ στις προτάσεις αυτές του Χατζιδάκι, «σοβαρές αντιρρήσεις δεν διατυπώθηκαν ποτέ από κανέναν», εκτός από τον καθηγητή Α. Σκιά,¹¹ δεν έγινε κανένα βήμα προς την κατεύθυνση αυτή. Ο τελευταίος επανέρχεται στο ζήτημα τρία χρόνια μετά.¹² Ωστόσο, παρά τις επιστημονικές διαφορές που τον χώριζαν από τον Χατζιδάκι και οι δύο ήταν σύμφωνοι στην πολεμική εναντίον της δημοτικής και ειδικότερα εναντίον της εισαγωγής της στο δημοτικό σχολείο. Ο Σκιάς κατ' επανάληψη συνυπέγραψε την εισήγηση του Σεβαστοπούλειου Αγώνος που είχε συντάξει ο Χατζιδάκις (1914, 1915, 1918) ενώ συνυπέγραψε και την έκθεση της «Επιτροπείας» του 1921, κύριος καθοδηγητής της οποίας φέρεται να είναι ο τελευταίος (Δημαράς, 1997: μ' - μα').

Άξιο αναφοράς είναι το γεγονός ότι την ολοσχερή κατάργηση των πνευμάτων και των τόνων είχε προτείνει, στις 24 Μαΐου 1919, το Συνέδριο των Επιθεωρητών της Δημοτικής Εκπαίδευσης του Κράτους, με στόχο να «*απαλλάξει την σπουδάζουσα νεολαίαν από μίαν άσκοπον κατανάλωσιν πολυτίμου χρόνου και από μίαν ανυπόφορον πληγήν*» (Λέφας, 1943: 450). Την ίδια αυτή πρόταση, συμπληρωμένη, επανέλαβε ο Χατζιδάκις, ως ακαδημαϊκός πλέον, στην Ακαδημία Αθηνών, τον Φεβρουάριο του 1929. Την τονική απλοποίηση ζήτησαν ακόμη, μέσα από την Ακαδημία σε πανηγυρική της συνεδρία ο καθηγητής των ελληνικών γραμμάτων Σίμος Μενάρδος, (1926) και ο καθηγητής της Θεολογίας Δ. Μπαλάνος, ως πρόεδρος της Ακαδημίας (1939) καθώς και η Συντακτική Επιτροπή της Νεοελληνικής Γραμματικής του Υπουργείου Παιδείας από τον τότε υπουργό Ι. Μεταξά.¹³

¹¹ Α. Ν. Σκιάς, «Περί της προταθείσης απλοποιήσεως της γραφομένης ελληνικής γλώσσης», Επιστημονική Επετηρίς Πανεπιστημίου Αθηνών (1912-1913): 245. Βλ. σχόλια για την απάντηση Σκιά στις προτάσεις Χατζιδάκι, στο Τριανταφυλλίδης 1913: 151.

¹² Σκιά Ανδρέα, «Δευτερολογία περί του ζητήματος της γραφομένης γλώσσης και της ορθογραφίας», Επιστημονική Επετηρίς Πανεπιστημίου 1915 - 1916: 93.

¹³ Βλ. κατάθεση Μ. Τριανταφυλλίδη στο Εστία 1998: 132.

Η απόπειρα «τονικής μεταρρύθμισης» του Γ. Παπανδρέου

Στις αρχές του 1931, ο υπουργός Παιδείας Γ. Παπανδρέου, προκειμένου να σταματήσει τη «γλωσσική αναρχία» που επικρατούσε στα σχολικά βιβλία του δημοτικού, μετά από πρόταση του Γνωμοδοτικού Συμβουλίου, αναθέτει στον Μ. Τριανταφυλλίδη τη σύνταξη Γραμματικής «με την εντολήν της απλοποίησης όλων εκείνων των στοιχείων της γλώσσας», τα οποία τότε ήταν δυνατόν να απλοποιηθούν. Παράλληλα, με το από 25.5.1931 έγγραφό του ζητά από την Ακαδημία Αθηνών και τις Φιλοσοφικές Σχολές των δύο τότε Πανεπιστημίων (Αθηνών και Θεσσαλονίκης), να εκφράσουν την γνώμη τους σχετικά με την απλοποίηση της ορθογραφίας της δημοτικής που διδάσκεται στα δημοτικά σχολεία και ιδιαίτερα του πατροπαράδοτου συστήματος των τόνων και πνευμάτων (Βλ. το πλήρες κείμενο του υπουργικού εγγράφου, στο Τριανταφυλλίδη, 1932: 69). Το ερώτημα του υπουργού όμως παρέμεινε αναπάντητο τόσο από την Ακαδημία, όσο και από τα δύο Α.Ε.Ι. ενώ ο Τριανταφυλλίδης παρέμεινε «δισταχτικός» να προχωρήσει μόνος του στην ορθογραφική απλοποίηση, μολονότι θεωρητικά την δεχόταν (Κουντουράς, 1933: 19). Ας σημειωθεί ότι η Φιλοσοφική Σχολή Θεσσαλονίκης, ασχολήθηκε με το θέμα, μετά από εισήγηση του Τριανταφυλλίδη, πλην όμως αυτό παρέμεινε σε επίπεδο συζήτησης. Τα άλλα δύο ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα αδιαφόρησαν επιδεικτικά (Τριανταφυλλίδης, 1933: 2, 4). Ωστόσο, το Γνωμοδοτικό Συμβούλιο, υπό την προεδρία τότε του Μ. Κουντουρά, προκειμένου να βοηθήσει στην προώθηση του ζητήματος, συζητώντας για την ορθογραφία των νέων αναγνωστικών το 1932, δέχτηκε κατ' αρχήν μια προοδευτικότερη ορθογραφική και τονική απλοποίηση (Πράξη 539, 17/8/1932). Η απόφαση όμως αυτή δεν εφαρμόστηκε για τυπικούς λόγους (Κουντουράς, 1933: 19-20).

Η Ακαδημία θα εκφράσει το «όψιμο» ενδιαφέρον της, δύο χρόνια μετά (1933), «συμμορφωμένη προς τα από 25 Μαΐου 1931, υπ' αριθ. 30408 και από 3 Δεκεμβρίου 1931, υπ' αριθμ. 75599, έγγραφα του Υπουργείου Παιδείας». Κατήρτισε ένα «ορθογραφικόν διάγραμμα», το οποίο υπέβαλε προς εφαρμογή στο Υπουργείο, αποστέλλοντάς το παράλληλα για δημοσίευση στην εφημερίδα *Νέα Εστία*. Με τον τρόπο αυτό, στοχεύει να συμβάλλει στην «υγιά» μόρφωση και διαπαιδαγώγηση «ιδίως της εκπαιδευόμενης νεολαίας [...], της οποίας όρος απαραίτητος, πλην άλλων, είναι και η ορθογραφική τάξη, ενότης και ευκοσμία». Ο Τριανταφυλλίδης θα εκφράσει την αγωνία του για την «πλάγια, ιεροκρύφια και ανεύθνη» αυτή ενέργεια της Ακαδημίας, η οποία αντί να απαντήσει σε ό,τι ξεχωριστά ρωτούσε το Υπουργείο για την απλοποίηση σχετικά με τα πνεύματα και τους τόνους, αγνόησε το καθεστώς, το γλωσσικό που είχε νομοθετηθεί και καθιερωθεί από το 1917 στο δημοτικό σχολείο. Θα προβάλλει επιχειρήματα για να μην αλλάξει «χωρίς λόγο και μάλιστα προς το καλύτερο, το καθιερωμένο ορθογραφικό καθεστώς» του δημοτικού σχολείου και να μην «θρονιάσει», μέσα σ' αυτό, με τον τραγέλαφο της Μεικτής Γραμματικής η καθαρεύουσα και μία «νέα στείρα διγλωσσία». Ο ίδιος θα χαρακτηρίσει το έργο ανάξιο στη σύλληψή του για την Ακαδημία και θα ζητήσει η «αρχαϊστική» αυτή Γραμματική της δημοτικής της Ελληνικής Ακαδημίας, «να μην κυκλοφορήσει ανώνυμα, αλλά καθώς έγινε και με το «ιστορικό μνημείο της Επιτροπείας του 1921», να δημοσιευτεί με τους υπεύθυνους συντάχτες της Επιτροπής της με τα ονόματά τους και τους τίτλους τους στο εξώφυλλο των αντιτύπων της» (Τριανταφυλλίδης, 1933: 55). Η Ελληνική Ακαδημία, θα συμπληρώσει ο Τριανταφυλλίδης, δεν δικαιώνει την αίγλη που παίρνει από το αρχαίο της όνομα, διαιωνίζοντας την κληρονομιά του αρχαϊσμού σε ζητήματα τόσο σπουδαία, όπως το γλωσσοεκπαιδευτικό.

Ωστόσο, λίγο πριν την πτώση της Κυβέρνησης Βενιζέλου (τον Μάρτη του 1933), γίνεται μια προσπάθεια για την επέκταση της δημοτικής σε όλες τις βαθμίδες της Εκπαίδευσης. Τότε άρχισε να εκδίδεται υπό την διεύθυνση του λογοτέχνη Σπύρου Μελά, το περιοδικό «ΙΔΕΑ», το οποίο έθεσε ως πρωταρχικό όρο του προγράμματός του τον αγώνα για την επικράτηση του δημοτικισμού. Ο Γεώργιος Παπανδρέου, ο οποίος δεν ήταν πλέον υπουργός, είχε την πρωτοβουλία να προτείνει με ένα «γράμμα» του στο παραπάνω περιοδικό, να καλέσει σε συνεργασία γλωσσολόγους, παιδαγωγούς και λογοτέχνες, προκειμένου να σκεφθούν και να συζητήσουν σχετικά με τον τρόπο που θα μπορούσε να γενικευθεί ο δημοτικισμός στην Παιδεία ολόκληρη. «Είμαστε η τραγική μεταβατική γενιά της διγλωσσίας. [...] Δημοτική στο Δημοτικό, καθαρεύουσα στο Γυμνάσιο και το Πανεπιστήμιο. Μα πρέπει να τελειώνουμε. Πρέπει να επισκιάσουμε την νίκη του Δημοτικισμού [...]. Στη Βουλή τώρα τα προοδευτικά στοιχεία πλειοψηφούμε...» (Κουντουράς 1933: 5).¹⁴ Στην πρόσκληση θα ανταποκριθούν οι Παλαμάς, Γρυπάρης, Βλαχογιάννης κ.ά., πλην όμως λόγω των πολιτικών ανωμαλιών που θα ακολουθήσουν δεν έλαβε μεγαλύτερη έκταση η συζήτηση (Λέφας, 1943: 462).

Η δίκη των τόνων

Θα κλείσω την εισήγησή μου με μια σύντομη αναφορά στην πειθαρχική δίωξη του καθηγητή Ι. Θ. Κακριδή και τη γνωστή δίκη των τόνων, τη «*Δίκη του Πνευματικού μας Πολιτισμού*», όπως την ονομάζει ο Πέτρος Χάρης στο Εισαγωγικό Σημείωμα της ομώνυμης έκδοσης του Βιβλιοπωλείου της Εστίας: ιγ'-ιδ'. Μιας δίκης που πολλά κοινά έχει με τη δίκη του Ναυπλίου (1914), τα Μαρασλειακά (1925-1926), τα Διδασκαλειακά (1928) αλλά και τις διώξεις από φορείς της εξουσίας των δημοτικιστών Διευθυντών των Διδασκαλείων Λαμίας Μ. Παπαμαύρου (1933) και Μυτιλήνης Ε. Παπανούτσου (1937). Μιας υπόθεσης στην οποία αποτυπώνεται, με αφορμή τη διαμάχη για το γλωσσικό, η αντιπαράθεση μεταξύ της εκσυγχρονιστικής βενιζελικής και της φιλομοναρχικής συντηρητικής παράταξης.

Ειδικότερα, ο Ι. Θ. Κακριδής εκλέγεται το 1939 τακτικός καθηγητής της αρχαίας ελληνικής φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών, προερχόμενος από την «προοδευτική» Φιλοσοφική Σχολή Θεσσαλονίκης, η οποία ως γνωστόν βρισκόταν σε αντιπαλότητα με την προαναφερθείσα αντίστοιχη «συντηρητική» σχολή της Αθήνας. Στα 1941 εκδηλώνεται εντονότατο ενδιαφέρον από την τελευταία για τους τόνους, με αφορμή τη δεύτερη έκδοση της *Κλασικής Παιδείας* του Κακριδή, ο οποίος ήταν άλλωστε γνωστό ότι είχε συνηγορήσει από το 1928 για την τονική απλοποίηση (Εστία, 1998: 134). Ο Κακριδής κατηγορείται, ότι, ως προς τη γλωσσική μορφή των βιβλίων του, υιοθετεί τη δημοτική γλώσσα, απλοποιεί την ορθογραφία και καταργεί το τονικό σύστημα, ενώ με το έργο του επιδιώκει τον κλονισμό των αξιών του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού και ότι διέπεται από αντεθνικό πνεύμα.¹⁵ Ωστόσο, το «γλωσσικόν ιδίωμα [...] και δη κατ' ορθογραφικόν σύστημα τελείως

¹⁴ Ο Τριανταφυλλίδης θα γράψει τέσσερα χρόνια μετά για το θέμα αυτό: «Όσοι γνωρίζουν πόσα κακά δημιούργησε σε ολόκληρη την ατομική και την εθνική ζωή η διγλωσσία που δέρνει τον Ελληνισμό, νιώθουν και την σημασία που έχει για όλους μας η προσπάθεια να υψωθούμε προς την μονογλωσσία» (Τριανταφυλλίδης, 1937: 4).

¹⁵ Η Φιλοσοφική Σχολή «διαβλέπουσα μέγιστον κίνδυνον διασπάσεως της εθνικής παραδόσεως, αναγκαιοτάτης εις αυτήν την υπόστασιν του ελληνικού κόσμου ως ιστορικού έθνους [...] αποδοκιμάσει μετ' αγανακτήσεως την άκαιρον, αντιεπιστημονικήν και αντεθνικήν προσπάθειαν του κ. καθηγητού...» (Απόσπασμα από το 92/27-11-1941 έγγραφο του Κοσμήτορα της Φιλοσοφικής Φ. Κουκουλέ προς τον Πρύτανη. Πβ. έγγραφο του Πρύτανη Γ. Μπαλή, 4103/19-12-1941, προς τον Πρόεδρο του κατά νόμον 5343/32 Πειθαρχικού Συμβουλίου στο Εστία 1998: 38, 45, αντίστοιχα).

απομακρυνόμενον της ελληνικής γλώσσας» (Εστία, 1998: 45), αποτελεί ένα μικρό μέρος (και μάλλον την αφορμή) για την δίωξη του Κακριδή από το σύνολο των κατηγοριών που του αποδίδονται.

Η δίωξη του Κακριδή προκάλεσε το ενδιαφέρον και την προσοχή «όλων των πνευματικά ενδιαφερόμενων» και οδήγησε σε μια δίκη που κράτησε μήνες. Κατέθεσαν ως μάρτυρες υπεράσπισης, σημαντικές προσωπικότητες του ακαδημαϊκού και πολιτικού χώρου (39 το σύνολο), ενώ υποβλήθηκαν διαμαρτυρίες, σχετικά άρθρα και ψηφίσματα από φοιτητές της Φιλοσοφικής, λόγιους και λογοτέχνες, ακόμη και από εν ενεργεία τότε εκπαιδευτικούς (Εστία, 1998: 78–224). Ας σημειωθεί ότι την υπεράσπιση του Κακριδή είχαν αναλάβει οι πληρεξούσιοι δικηγόροι Γ. Αντωνακάκης (συντάκτης του πορίσματος των Μαρασλειακών), Θεμ. Τσάτσος και Κων/νος Τσάτσος (Εστία 1998: 64, 67). Ο Κακριδής θα ζητήσει την εξαίρεση των μελών του Πειθαρχικού Συμβουλίου Πρύτανη Γ. Μπαλή και κυρίως του καθηγητή Ν. Εξαρχόπουλου, ως υποκινητή του όλου ζητήματος, χωρίς όμως αποτέλεσμα. Η μακρότατη δικαστική αντιδικία θα καταλήξει στην απόφαση για επιβολή στον Κακριδή της πειθαρχικής ποινής «της προσωρινής απολύσεως δύο μηνών και τα τέλη της παρούσης» (Βλ. το σκεπτικό της απόφασης στο Εστία, 1998: 277-285). Την ποινή θα επικυρώσει και το ΣτΕ με την 355/1943 απόφασή του (Μαντζούφας, 2010).

Για μια βαθύτερη όμως ερμηνεία των γεγονότων που συνδέονται με την πειθαρχική δίωξη του καθηγητή Ι. Θ. Κακριδή και τη δίκη των τόνων, θα χρειασθεί ίσως μια άλλη ανακοίνωση, αφού τα στενά χρονικά όρια δεν επιτρέπουν την επέκτασή μας. Θα προσθέσω μόνο ότι η δίκη των τόνων, οδήγησε πέρα από γλωσσικές και ιδεολογικές διαφορές, ενώ από τη σύγκρουση αυτή και μετά το γλωσσικό πρόβλημα, έχασε την οξύτητά του. Οι νεότερες γενιές δεν έβλεπαν πια την υπόθεση του γλωσσικού ζητήματος με τον ίδιο φανατισμό.

ΠΗΓΕΣ

- ΙΑΕΚΠΑ, Κρίσις του Σεβαστοπούλειου Αγώνος του ιδρυθέντος προς βελτίωσιν της σημερινής γλώσσας (1908, 1909, 1911, 1915, 1917, 1919), Αθήνα.
- Πρακτικά των Συζητήσεων της Βουλής 1907, 1908, 1911.
- Από το διαδίκτυο:
Σταυρίδη – Πατρικίου, Ρ. «Το γλωσσικό ζήτημα»:
users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/pappas/thema_pdf
Μαντζούφας, Π. «Η δίκη των τόνων»: www.constitutionalism.gr/site/1826-i-diki-twn-tonwn/

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη Α. (2011), «Ευαγγελικά και Ορεστειακά» στο Μπαμπινιώτης, Γ. (επιστ. επιμ.) *Το γλωσσικό ζήτημα. Σύγχρονες προσεγγίσεις*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα: 253-281.
- Ανδριώτης Ν. (1992). *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας (τέσσερις μελέτες)* Θεσσαλονίκη, Α.Π.Θ. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- Γιαννίδης Ελ. (1969), *Γλώσσα και Ζωή*, πρώτη έκδοση Αθήνα, 1908.
- Γληνός, Δημ., (1971), *Έθνος και γλώσσα: ποιοι δρόμοι ανοίγονται μπροστά στους νέους*, εκδ. Αθηνά.
- Δελμούζος, Αλ. (1907), (ψευδ. Ντέλος), «Στους Δημοτικιστάς», *Νουμάς*, 257/19-9.

- Δελμούζος, Αλ. (1908) «Πρόσωπα και Πράγματα», εφ. *Ακρόπολις*, 3 – 7 Ιουνίου. Αναδημοσιευμένη στο Δελμούζος (1958). *Μελέται και Πάρεργα*, Αθήνα: 11-30.
- Δημαράς, Αλ. (1990), *Η μεταρρύθμισης που δεν έγινε*, Α', Ερμής, Αθήνα
- Δημαράς, Αλ., επιμ. (1997) *Το Αλφαβητάρι με τον ήλιο*, Εστία, Αθήνα (ανατύπωση).
- Δημαράς, Αλ. (2013), *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης. Το ανακοπτόμενο άλμα, τάσεις και αντιστάσεις στην ελληνική εκπαίδευση 1833 – 2000*, (επιμ. έκδοσης Β. Βασιλού – Παπαγεωργίου), εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα.
- Εστία, (1998) *Η δίκη των τόνων. Η πειθαρχική δίωξη του Καθηγητή Ι. Θ. Κακριδή* (2^η έκδ.) Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα.
- Κορδάτος, Γ. (1973), *Ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος*, εκδ. Μπουκουμάνη, Αθήνα.
- Κουντουράς, Μ., (1933), *Η θέση του Δημοτικισμού στην Εκπαίδευση*, Αθήνα.
- Κριαράς, Εμ., (1977), «Από την ιστορία του δημοτικισμού» και «Από την ιστορία του γλωσσικού ζητήματος» στο *Για τη Δημοτική Γλώσσα, Κείμενα Γ. Βέλτσου κ.ά.*, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα: 15-20 και 21-27, αντίστοιχα.
- Κριαράς, Εμ., (1979) «Το γλωσσικό ζήτημα», *Φιλολογος* (17): 132-143.
- Κριαράς, Εμ., (1986) *Πρόσωπα και Θέματα από την ιστορία του Δημοτικισμού*, τόμ. Α', εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα.
- Λέφας, Χ. (1943), *Ιστορία της εκπαιδύσεως*, Ο.Ε.Σ.Β., Αθήνα.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (1979), *Νεοελληνική Κοινή*, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα.
- Μαλαφάντης Κ. (2011), «Η πολλαπλή συμβολή του Διαφωτισμού στη διαμόρφωση της Νεοελληνικής Παιδείας» στο: *Πανόραμα της ιστορίας της εκπαίδευσης, Όψεις και απόψεις*, τόμ. Α', *Ιστοριογραφικά ρεύματα – Μακρές περίοδοι – Εκπαίδευση εκτός συνόρων – Τοπική ιστορία*, (επιμ. Σ. Μπουζάκης), Gutenberg: Αθήνα: 399-412.
- Μαλαφάντης Κ. (2011), «Το γλωσσικό ζήτημα κατά το Νοελληνικό Διαφωτισμό». Πρακτικά του Γ' Πανελληνίου Συνεδρίου της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος «*Ελληνική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Έρευνα*», Αθήνα 7-9 Νοεμβρίου 2002, http://www.pee.gr/wpcontent/uploads/praktika_synedrion_files/e_athena/s_in_ath.htm.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2011), «Γεώργιος Χατζιδάκις η θέση του στο γλωσσικό ζήτημα και η συμβολή του στην απόκτηση της γλωσσικής μας ταυτότητας», στο Μπαμπινιώτης, Γ. (επιστ. επιμ.) *Το γλωσσικό ζήτημα. Σύγχρονες προσεγγίσεις*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα: 447-459.
- Μπουζάκης, Σ., (1997) *Γεώργιος Α. Παπανδρέου 1888-1968, Ο πολιτικός της Παιδείας*, εκδ. Gutenberg, τόμ. Α', 1888-1932, Αθήνα.
- Νούτσος, Χ. (2007) «Τα όρια του βενιζελικού εκσυγχρονισμού στη σχολική γνώση (1913-1931)» στο *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελευθερίου Βενιζέλου*. Πρακτικά Συνεδρίου, Αθήνα 22-24 Ιανουαρίου 2004, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα: 233-241.
- Νάκας, Αθ. (2001), *Γλωσσοφιλολογικά, Γ'. Μελετήματα για τη Γλώσσα και τη Λογοτεχνία*, Γ' έκδοση, Παρουσία, Αθήνα.
- Πάνου, Σ. (1976), «Γλώσσα και ιδεολογία» στο *Για τη Δημοτική Γλώσσα, Κείμενα Γ. Βέλτσου κ.ά.* εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα: 11-14.
- Σιμενή Π. (2008), *Μεταρρύθμιση και αντίδραση: Το πανεπιστήμιο Αθηνών απέναντι στις εκπαιδευτικές αλλαγές (1899 - 1926)*, Gutenberg, Αθήνα.
- Σκούρα, Λ. (2011), «Γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση και γλωσσικό ζήτημα (1917-1927)», στο Σ. Μπουζάκης (επιμ.), *Πρακτικά 6^{ου} Επιστημονικού*

- Συνεδρίου Ιστορίας της Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Πατρών 30 Σεπτεμβρίου & 1-2 Οκτωβρίου 2011: 299-313.*
- Σκούρα, Λ. (2004), «Το γλωσσικό ζήτημα και η εκπαίδευση των δασκάλων κατά τις δεκαετίες του 20 & του 30», στο: Σ. Μπουζάκης (επιμ.), *Ιστορικές Προσεγγίσεις της Εκπαίδευσης, Πρακτικά 2ου Επιστημονικού Συνεδρίου Ιστορίας της Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Πατρών 4-6 Οκτωβρίου 2002, Gutenberg, Αθήνα: 241-268.*
- Σταυρίδη – Πατρικίου, Ρ. (1999), *Γλώσσα, εκπαίδευση και πολιτική*, Ολκός, Αθήνα.
- Σταυρίδη–Πατρικίου, Ρ. (2011), «Η στάση του Ελευθερίου Βενιζέλου στο γλωσσικό: Το Σύνταγμα του 1911» στο Μπαμπινιώτης, Γ. (επιστ. επιμ.) *Το γλωσσικό ζήτημα. Σύγχρονες προσεγγίσεις*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα: 407-419.
- Τριανταφυλλίδης Μ., (1912), «Η Παιδεία μας και η γλώσσα. Εικόνες από τα σχολεία μας», Δ. Ε. Ο. , τόμ. Β΄ Αθήνα.
- Τριανταφυλλίδης Μ., (1913), *Η Ορθογραφία μας*, Αθήνα 1913, Τυπογραφείο «Εστία».
- Τριανταφυλλίδης Μ., (1932), *Το πρόβλημα της Ορθογραφία μας. Η ιστορία της και οι σημερινές δυσκολίες. Απλοποίηση και φωνητική ορθογραφία μας. Η τονική μεταρρύθμιση. Δύο ομιλίες.* Αθήνα.
- Τριανταφυλλίδης Μ., (1933), «Το γλωσσικό ζήτημα και η Ακαδημία Αθηνών», περ. Επιστήμη και Ζωή, τεύχ. 5, Αθήνα
- Τριανταφυλλίδης Μ., (1934), *Οι νέοι και το γλωσσικό ζήτημα*, Αθήνα
- Τριανταφυλλίδης Μ., (1937), *Σταθμοί της γλωσσικής μας ιστορίας*, τόμ. Α΄, Αθήνα.
- Φραγκουδάκη, Α. (2007), «Η καθαρεύουσα στο Σύνταγμα του 1911: όταν η πατρίδα υπερισχύει πολιτικά της κοινωνίας», στο *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελευθερίου Βενιζέλου. Πρακτικά Συνεδρίου, Αθήνα 22 - 24 Ιανουαρίου 2004, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 55 - 61.*
- Χαραλάμπους Δ., (1987) *Ο εκπαιδευτικός όμιλος: η ίδρυση, η δράση για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και η διάσπασή του*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη.